

Vihar in sprava

Koliko lepih in pametnih besed je že bilo zapisanih o pravljичnosti in sanjskosti Shakespeareovega *Viharja*! Kdo med nami ni vedno znova očaran ob srečanju s plemenitim čarovnikom Prosperom, kdo se ne zamisli o resničnosti njegovih besed: *Iz take smo snovi / kot sanje, in življenje naše majhno / obdaja spanje!* In kako se otroško veselimo ob Arielovih domislicah in občudujemo božansko Mirando v vsej njeni vilinski lepoti in angelski dobroti! Pa ne pozabimo na Calibana, "divjega in nakaznega sužnja", ki vselej buri domišljijo s svojo simpatično neotesanostjo. Da ne omenjamo vseh drugih duhov, vil, žanjcev in sploh vseh nesmrtnih oseb, ki nastopajo v *Viharju*, vključno s Trinculom in Stephanom!

Naj tu, na začetku svojega razmišljanja o veliki Shakespeareovi "romanci", navedem eno izmed očarljivih Arielovih pesmic v obeh slovenskih prevodih, levo v Župančičevem, desno v Jesihovem (kajti oba sta mi ljuba):

Skup s čebelo srebam med:

dom je moj jegličev cvet;

s sovjim vikom vanj grem ždet.

Sredi netopirjih jat

rádostno letim v pomlad.

Rádostno, rádostno živel poslej

bom pod cvetovi, ki sijajo z vej.

Kot čebelka nektar pijem,

v jegličev se popek zvijem,

vanj, ko huka čuk, se skrijem.

Nosi me skoz predvečer

štuporamo netopir.

Živel veselo, veselo poslej

tu bom med cvetki, ki kimajo z vej.

Kljub svoji pravljīčni lepoti pa *Vihar* ni samo sanjska dramska poema, kajti v njegovo eterično tkivo je vpleteno tudi zlo, boj za moč in oblast, zarote in hudodelski naklepi, sovraštvo in zavist ter druge temne človeške strasti, ki jih je Shakespeare tako mojstrsko izrazil v svojih znamenitih tragedijah in "historijah". Pa vendar je pri zlu, kot nastopa v *Viharju* na eni strani in *Hamletu* na drugi, bistvena razlika: zlo v *Viharju* je preteklo zlo, zgodilo se je mnogo let pred začetkom drame, ki se sedaj odvija pred našimi očmi na otoku-odru ("Oder je otok in otok je oder," je zapisal Jan Kott ob znani Strehlerjevi milanski izvedbi *Viharja*); tisto "pravo" zlo se je zgodilo v nekem preteklem viharju, v drugem času in

prostoru, v minulem "realnem" svetu Milana in Neaplja, zdaj pa, na "neobljudenem otoku", kjer vlada dobri Prospero, zla preteklost izgublja svojo uničujočo ost, kajti sedanje "zlo" nastopa le še kot pedagoško sredstvo modrega čarovnika, ki skuša prek insceniranega viharja in brodoloma, prek smrtnega strahu in žalosti ob izgubi najbližjih, privedi zablodele duše nazaj k dobremu - bolje rečeno, Prospero želi s svojimi umetnijami doseči *spravo* med minulim zlom in sedanjim dobrim. Ali mu sprava zares uspe, na koncu ni povsem jasno, kajti ob napovedani vrnitvi z otoka v "realni" svet, ki je spet zunaj odra, v negotovi prihodnosti, se zlo utegne obnoviti, in zato, med drugim, Prospero v svojem epilogu prosi gledalce za pomoč: *Brez duhov in čarov, sam / sem nemočen, in rešitev / je samo vaša molitev: / ta prav k Milosti doseže, / ki vse krivde nas odveže*. V samem jedru Shakespearovega "romantičnega" *Viharja* je torej iskanje sprave, ki nas medsebojno odvezuje in odrešuje. Sprava med dobrim in zlom je dramska katarza, ki jo Prospero s svojo "belo" magijo doseže na otoku-odru, po epilogu pa ostaja odprto vprašanje, ali se ta "onstranska" sprava lahko spusti tudi v "realnost" sveta in tostranskega življenja?

Ob ponovnem branju *Viharja* sem se spomnil nekega - žal premalokrat citiranega - odlomka iz Platonove *Države* (ki jo kulturniki običajno navajajo le zaradi škandaloznega izгона pesnikov), kjer Platon oziroma njegov protagonist Sokrat pripoveduje zgodbo (*mythos*) o onstranskem potovanju "vrlega junaka Era, Armenijevega sina", ki je padel v bitki, in "ko so po desetih dneh pobirali že razpadajoča trupla, naletijo tudi nanj: bil je dobro ohranjen, trohnoba se še ni lotila njegovega telesa; spravijo ga domov; ko ga hočejo dvanajsti dan sežgati, se prebudi na grmadi, oživi in pripoveduje, kaj je videl v onstranstvu" (Platon, X. knjiga *Države*, DZS, Ljubljana 1976, str. 345). Er je bil, drugače kot njegov krščanski dvojnik Lazar, po vrnitvi zelo zgovoren, kajti onstranski sodniki "so mu naročili, da mora ljudem prenesti sporočilo o onstranstvu, in mu naložili, naj ima odprta ušesa in oči za vse, kar je tam" (prav tam). No, in res, ko se je vrnil, je povedal, da je njegova duša, ko je zapustila telo, skupaj z mnogimi dušami prišla na "ljudem nepristopen kraj, kjer sta bili v zemlji dve odprtini, druga blizu druge, njima nasproti pa dve odprtini na nebu"; po izrečeni sodbi so se duše bodisi spuščale skozi odprtino v zemljo bodisi dvigale v nebo, "skozi drugi dve odprtini pa so se znova vračale", blatne in prašne iz zemlje, čiste z neba, "kakor da so prispele z dolgega potovanja; veselo so odhajale na livado, se tu zbirale, kot da so prišle na slavje, pozdravljale druga drugo, če so se poznale, in spraševale: tiste, ki so prišle iz zemlje, o stvareh na nebu, in tiste z neba o stvareh pri onih. In pripovedovale so si druga drugi, prve tožeč in s solzami v očeh, ker so se spominjale, kaj in koliko so pretrpele na svojem popotovanju pod zemljo, ki je trajalo tisoč let, druge pa, ki so prišle z neba, vse vesele, ker so se spominjale prizorov neizrečenega blaženstva in sreče" (prav tam, str. 345-6). - Platonova

onstranska livada je livada *sprave* in v tej svoji značilnosti precej drugačna od tradicionalnega krščanskega onstranstva, za vselej razmejenega med nebesa in pekel, med dobre in hudobne, med verne in neverne duše, pri čemer imajo slednje po katoliškem nauku še možnost očiščenja v vicah, kolikor niso zagrešile kakega smrtnega greha. Platon iz onstranske sprave izvzame zgolj "tirane", vse druge duše pa se po tisočletnem obdobju v nebesih ali zemlji zberejo na livadi, ki jo Platon v nekem drugem delu, v *Fajdrosu*, imenuje tudi "poljana resnice" (*to aletheias pedion*), in po tem snidenju-spravi, ki traja sedem dni, osmega dne duše odpotujejo *skupaj* dalje, proti svetlobi, ki "od zgoraj zajema vse nebo in vso zemljo..." (prav tam, str. 347). Čudno, ne: da žrtev in rabelj, svetnik in hudodelec potujeta skupaj k svetlobi? Po Platonu je onstranska sprava ne samo možna, ampak v grškem smislu celo naravna, kajti oba, tako žrtev kot rabelj, sta vpeta v vrtenje "vretena nujnosti" (prav tam). Po krščanskih predstavah pa se hudodelec svobodno odloči za zlo, iz svoje človeške svobode zavrže Boga, pri čemer naj ne bi bilo nobenega opravičila, nobenega sklicevanja na nujnost ali usodo... pa vendar: ali se katera duša svobodno odloči za *večno* zlo? Kajti pekel, v katerega apokaliptični angeli pokončevalci mečejo zle duše, medtem ko Jagnje božje odpira pečate vélike Knjige, naj bi bil večen!

Modri in plemeniti Prospero zna odpustiti; dobro ve, da je odpuščanje tistim, ki so mu storili zlo, pogoj njegove lastne svobode in odrešitve. Prospero v dnu duše ni mag, saj svoje magične veščine uporablja le na poti k odrešitvi duše od zla, na poti k dobremu. Ko je dobro na otoku-odru doseženo, bolje rečeno, ko se dopolni sprava med dobrim in zlom, se Prospero prostovoljno odpove svojim čarom: *Moji čari zdaj so preč, / da moči nič nimam več, / in tako sem nebogljen / vaš jetnik vam prepuščen*. Toda modrec ni zares nebogljen, nasprotno, Prospero je zmagovalec nad najhujšo satanovo skušnjavo, skušnjavo nadčloveške moči in oblasti nad naravnimi elementi in nad drugimi dušami s pomočjo "magije".

Toda *kje* se dopolni sprava med dobrim in zlom? Kateri *topos* je začrtan s prizoriščem "neobljudenega otoka" v Shakespearovi drami? Ali lahko rečemo, da je to *onstranski* topos, ki je za naš tostranski pogled zgolj utopija, "kraj, ki ga ni"? Prosperov otok-oder je vsekakor bližje onstranski utopiji kot naši tostranski "realnosti". Ikonografija *Viharja* ga povezuje z mističnimi "onstranskimi potovanji", o katerih so pričevali vidci in preroki: potovanje v neznano deželo, ladja sredi valov, prepuščena silnemu morju, pristanek na otoku "blaženih", srečanja z duhovi in angelskimi bitji, in sploh celotno dogajanje na robu sna... vse to so značilnosti mističnih videnj, povzdignjenj v onstranske pokrajine, o katerih pričajo domala vse religije. Raziskovalka takšnih potovanj, Carol Zaleski, profesorica veroslovja na harvardski univerzi, je v svoji znani knjigi *Onstranska potovanja*, prevedeni tudi v slovenščino, zapisala:

"Onstranska videnja in bolj običajne oblike domišljjskega izkustva so si v bistvu sorodni. Vsi smo v nekem smislu popotniki po onstranstvu, ne glede na to, ali spadamo v kategorijo 'izkušenih' ali 'neizkušenih'. Onstranska videnja so plod iste imaginativne sile, ki deluje pri naših običajnih vidnih predstavah o smrti; našega nagnjenja, da ideje opisujemo v konkretnih, utelešenih in dramatiziranih oblikah; zmožnosti naših notranjih stanj, da preoblikujemo zaznavo zunanjih pokrajin; naše potrebe, da notranjimo kulturni zemljevid snovnega vesolja; in naše notranje nujnosti, po kateri to vesolje doživljamo kot moralni in duhovni kozmos, ki mu pripadamo in mu dajemo smisel." (Carol Zaleski, *Onstranska potovanja*, MK, Ljubljana 1991, str. 250-1)

Malce se poigrajmo v domišljiji in si zamislimo, da je otok-oder, na katerem se dogaja *Vihar* - pravzaprav onstranstvo: domovanje duš, ki so umrle na tem svetu in bivajo *drugje*. Pri tej predstavi nam je lahko v pomoč keltski Avalon, otok mrtvih, na katerega je po smrti odplul legendarni kralj Arthur, ali pa Böcklinova slika *Otok mrtvih* s čolnom, brodnikom, belo postavo duše in skrivnostnimi cipresami, ali pa kar tisto pravo beneško pokopališče, *isola degli morti*, na katerega se od Svetega Marka zapeljemo z vaporetom... Zamislimo si torej, da sta Prospero in Miranda kljub Gonzalovi dobroti utonila v širnem morju in da se je leta pozneje Alonsova ladja dejansko razbila v viharju ob čereh nekega neobljudenega otoka in da se ni rešil nihče - saj si je to lažje predstavljati kot Arielove čarovnije - ter se vprašajmo, o čem bi nam tedaj govorila Shakespearova drama, na katerem kraju bi se dogajala, če bi sicer vse drugo ostalo isto, namreč dramske osebe, zapleti, ljubezen med Mirando in Ferdinandom...? Govorila bi nam o nebesni pokrajini, tako kot Dantejeva *Božanska komedija*, in sprava med dobrim in zlom bi se dopolnila v onstranskem *toposu*, ki je - s tostranskega gledišča - utopija, "kraj, ki ga ni". Vendar, ali lahko rečemo, da utopije, kjer se sprava lahko zgodi in izpolni, *sploh* ni? Ne, tega ne moremo reči, četudi moramo razlikovati paradoksní topos utopije od našega tostranskega, zgodovinskega, "realnega" sveta, saj smo v našem stoletju bolj kot kdaj prej spoznali, da mešanje obeh ravni vodi k tragičnim in s krvjo milijonov oskrunjenim "nebesom na zemlji".

Zadnje desetletje se pri nas veliko govori o spravi. Misli se predvsem na spravo med nekdanjimi partizani in belogardisti oz. domobranci, obenem pa, če malce poenostavim, med povojnimi komunisti in katoliki. Kot v Shakespearovem *Viharju* gre tudi pri dandanašnji slovenski spravi pretežno za zlo, storjeno v *preteklosti*, čeprav - drugače kot v *Viharju* - še ne za *preteklo* zlo. Sprašujem se, kako naj zlo, storjeno v preteklosti, postane zares preteklo zlo,

ki ne bo več obremenjevalo mladih generacij, ne bo več delilo ljudi na "naše" in "njihove", na "dobre" in "zle", na pravične in nepravične, na vedoče in nevedoče...? Kdaj bo napočil čas, ko bo mlada duša, tako kot Miranda v *Viharju*, neobremenjena s sencami preteklosti vzkliknila: *O čudež! Koliko tu / je čednih bitij! Kako je lep / človeški rod! O krasni novi svet, / kjer takšni so ljudje*. Sprašujem se, ali je "krasni novi svet" res zgolj negativna utopija? Prospero odgovarja hčeri: *Zate je nov*. In to je pravzaprav povsem dovolj za njeno mladostno radost. Zakaj bi bile njene misli in čustva obremenjena z zlimi deli, v katera so bili v preteklosti vpleteni njeni predniki, bodisi kot žrtve ali kot rablji? Naj mlada duša vé za preteklost, toda naj ji bodo njene temne sence resnično *pretekle*, kajti le s preteklo preteklostjo se odpira možnost prihodnje svobode, radosti in upanja v "novi svet"!

Kar se tiče prizadete slovenske medvojne in povojne generacije (vsaj njenih odmevnih glasnikov), ta v zadnjih letih, ko imamo spet demokracijo, ni najbolje opravila izpita velikodušnosti do mlajših duš, namreč do tistih, ki nimajo in nočejo imeti prav nič s starimi ideološkimi spori, še manj pa z medvojnimi zločini in povojnimi poboji, saj takrat še rojene niso bile in zato nikakor niso bile soudeležene v tedanjih delitvah in grozotah, četudi so bili vanje vpleteni nemara njihovi neposredni predniki. Mislim, da je zdaj, po več kot petdesetih letih, že skrajni čas, ko je treba preprosto potegniti črto in reči, dovolj je bilo, spominjamo sicer se, vendar ne sovražimo več, pretekle strasti nas ne vežejo več. Ne vem, ali resnično obstaja kakšna *onstranska* sprava, kakor na Platonovi nebeški livadi, prepričan pa sem, da je *tostranska* sprava možna edinole z zavestno ugasitvijo neodrešenih strasti. Nenehno iskanje grobov in brskanje po pričevanjih o preteklih zločinih, četudi v imenu "dostojanstva mrtvih", ne vodi več drugam kot v nove kroge sovražstva in k trajnemu ločevanju med "našimi" in "njihovimi". Na tej slepi poti ima pomembno manipulativno vlogo "investiranje" grehov in zmot "premaganih" nasprotnikov v dokazovanje lastne, edine zveličavne resnice. Sprava kot tostransko medsebojno odpuščanje in odrešitev od preteklega zla pa je možna le, če *obe* strani priznavata druga drugi, da sta se motili, da sta v spopadu zašli; možna je samo ob vzajemnem spoznanju, da niti ena niti druga stran ne poseduje dokončne resnice. Če pa ima ena stran drugo za premagano in če sebe vidi v odnosu do nje kot zmagovalko, potem se bodo delitve in revanšizem nadaljevali v nedogled.

Velikani duha, od Sokrata prek Shakespeara do Einsteina, nas učijo, naj vselej in povsod sledimo *resnici* - toda resnici, ki je nihče od nas nima v posesti, še najmanj kadar gre za religiozno resnico o skrivnosti stvarstva in onstranstva. Zato nikakor ne moremo na osnovi nekega našega človeškega in tostranskega prepričanja - četudi gre za najvišjo vero v "nebeško kraljestvo" - ločevati duš na zveličane in pogubljene, na dobre in zle, na "naše" in "njihove". Resnice in pravice si ne smemo in ne moremo lastiti, če hočemo ohraniti ljubezen do

drugega, do druge človeške duše. Prospero je to vedel in zato se je odpovedal svoji silni magiji, četudi je bila vprežena v povrnitev resnice in pravice. Če pa se svojim nadnaravnim močem ne bi bil odpovedal, bi ostal sam na neobljudenem otoku, visoko nad drugimi dušami, obenem pa ujetnik njihovega "uroka". Zato v epilogu pravi: *Ker sem spet sam svoj vladar / in odpuščal sem, nikar, / prosim, tu na tem otoku / ne držite me v uroku...* In četudi ob razpletu drame, že pred epilogom v petem dejanju napove: *Potem se umaknem v svoj Milano: tam / bo moja vsaka tretja misel grob*, Prospero noče vpotegniti v svoje "zagrobne misli" hčere Mirande, saj ima neizmerno rad njeno mlado dušo in ji želi, da bi brez teže preteklosti poletela na krilih radosti in upanja, ter ji s svojo blago modrostjo omogoči, da njena ljubezen do Ferdinanda ne bo tako grozljivo tragična, kot je bila Julijina ljubezen do Romea. Tedaj pa, ko se očetje in matere dokončno umaknejo novim rodovom, naj hčere in sinovi prisluhnejo Arielu in najdejo tolažbo v njegovi nesmrtni pesmici:

*Pet sežnjev spod tvoj oče spi;
kosti v korale se trdé;
dva bisera so mu oči:
troha njega v nič ne gre,
menja v krilu le globin
v blesk čudežnih se dragotin.
Morskih vil mu poje zvon
vsako uro:
Din, don.*